

Кармен

Маямі, 2018

Джанет, скажи, що ти хочеш жити.
Учора я переглядала твої дитячі фото. Просякнута сіллю, обліплена піском, беззуба, моя єдина донька сміється на краю океану. З книжкою в руках, тому що на пляжі ти хотіла тільки одного. Не гратися, не плавати, не розбігатися назустріч хвилям. Ти хотіла сидіти в затінку й читати.

Ти в юності — розпластана на батуті, як морська зірка. Чи помічала ти нашу криву усмішку, одну на двох? Ти в юності, у Флориді, у парку розваг — одночасно у двох країнах. Так, у крихітному диснейському світі Епкота можна стояти ногами по різні боки кордону.

Дитя сонця, волосся повсякчас розтріпане вітром, колись ти була щаслива. Я бачу це, гортаючи фото. Ця усмішка. Звідки мені було знати, що ти бережеш таку таємницю? Я лише знала, що ти завжди сміялася, а тоді перестала.

Послухай, у мене теж є таємниці. І якщо ти припиниш себе вбивати, якщо зав'яжеш, ми зможемо сісти й поговорити. Можливо, у мене вийде розповісти. Можливо, ти зрозумієш, чому я чинила так, а не інакше, чому боролася, щоб зберегти сім'ю. Можливо, є чинники, які не врахувала ані ти, ані я. Можливо, побачивши все минуле, усі стежки, я знайду відповідь на чому: чому все так обернулося? Ти повторювала: *Ти ні про що не хочеш говорити. Ти не хочеш показувати емоції.*

Винувачу себе, бо знаю: усе життя ти хотіла більше знати про мене. Я стільки всього таїла і стільки разів навмисне вдавала

твердість. Мені здавалося, що треба бути незламною, щоб стало на нас обох. Ти завжди кришилась. Завжди хиталась. Я думала, що *повинна бути* силою.

Я не зізналася тобі: *Усе життя я живу в страху*. Перестала розмовляти з власною матір'ю. Так і не розповіла, чому приїхала в цю країну, а сталося це з геть іншої причини, ніж ти думаєш. Я так і не зізналася, що все життя свято вірила: якщо не називати почуття і факти, я зможу їх прогнати силою волі. *Волі*.

Скажи, що ти хочеш жити, і я стану всім, чим захочеш. Однак я не можу заволіти стільки життя, щоб стало на нас обох. Скажи, що ти хочеш жити.

Я боялась оглядатися, бо побачила б, що чигає попереду. До і після, ніби сіль, розчиняються у воді, і їх уже не розрізнити. Але я відчуваю цей смак на твоїй шкірі, коли тіло лихоманить від чергової спроби детоксу. Смак кожної історії, яка глибоко ввійшла в нашу. Я боялась оглядатися, бо побачила б, що чигає попереду.

Марія Ізабель
Камаґуей, 1866

Ошостій тридцять, коли всі скручувальники сигар зайняли місця за столами зі стосами листя і пролунав дзвінок, Марія Ізабель опустила голову, перехрестилась і взяла в руки перший листок. Те саме зробив лектор на підвищенні, от тільки тримав він не буре листя, а складену газету.

— Панове працівники, — озвався він, — сьогодні ми почнемо з украй важливого листа від поважних редакторів «Ла Аврори». Ці освічені мужі висловлюють щире захоплення робітниками за стремління до знань, інтерес до науки, літератури і моральних підвалин, який живить поступ Куби.

Язик торкнувся липкого звороту наступного листка — Марія Ізабель так звикла до землянистої гіркоти, що, здавалося, уже сама нею просякла. Вона поклала розм'яклий листок на попередні шари, а довгі жилки — на окрему купу. Скручувальникам дозволяли курити, скільки заманеться, тож вони черкали сірниками й випускали пухкі клубки диму, прикриваючи вогонь руками. Повітря важчало. Марія Ізабель уже так надихалася тютюнового порошу, що почались регулярні носові кровотечі, але майстер забороняв відчиняти віконниці, щоб сигари не засихали на сонці. Тож вона стримала кашель. Марія Ізабель була єдиною жінкою в цеху. Вона не хотіла здаватися слабкою.

За кубинськими мірками фабрика була невелика: лише сотня робітників, якраз достатньо для врожаю сусідньої плантації. У дерев'яному сховищі по центру зберігали висушене листя — звідти скручувальники носили темні папероподібні пасмуги

на свої місця. Поруч здійслювалась драбина до крісла, на якому сидів лектор Антоніо.

Він прокашлявся й підніс до очей газету:

— «Ла Аврора», п'ятниця, перше червня 1866 року. «Невже лад, висока моральність і жага до знань, яку наші виробники сигар спостерігають у своїх цехах, — не ясне свідчення нашого розвою?»

Марія Ізабель перебирала стос листків і відкладала убік менш якісні, що підуть усередину сигар.

— «...Лишень увійдіть у цех на дві сотні, і вас приголомшить абсолютний лад. Ви побачите, як усі горять спільною метою: виконувати свій обов'язок...»

У плечах розлилось тепло й почало поколювати. За кілька годин цей біль пульсуватиме, а до кінця зміни Марії Ізабель буде важко підняти голову. *Виконувати свій обов'язок, виконувати свій обов'язок.* Її руки рухались самі по собі. Пролунає дзвінок — і, поглянувши на купу гладеньких, ніби з глини, сигар, Марія Ізабель не повірить, що стільки скрутила. У її уяві ці шари зливались у коричневу нескінченність: столи перетворювались на стіни, листки — на очі, а паростки рук повторювали рухи знову й знову, аж усе й усі з'єднувались в єдину матеріальну поезію, єдину пісню поту. Обід. Вона втомилася.

Єдина ґрунтова дорога в містечку вела від воріт фабрики до цукрової плантації за півтора кілометра, обидві належали креольській родині Портеньйос. Цим шляхом, що звивався крізь затінок і дарував короткий перепочинок від немилосердного сонця, Марія Ізабель ішла додому. Вона думала про слова Антоніо: «Навчання стало для них звичкою. Нині вони полишають півнячі бої, щоб почитати газету або книжку, зневажають кориду, а натомість постійно відвідують театр, бібліотеку й інші добропорядні заклади».

І справді, відколи «Ла Аврора» розтлумачила варварську сутність півнячих боїв і кориди, охочих брати участь поменшало.

Однак газетні настанови — не єдина причина облишити криваві ігрища. Усі були надто зайняті. Робітники говорили про загони повстанців проти іспанської адміністрації. Про групи чоловіків, які проходили підготовку, щоб разом з іншими рушати на захід, у Гавану. Недавня смерть батька, який за кілька тижнів згорів від диявольської жовтої лихоманки, оглушила Марію Ізабель, тож вона не помічала цього й не переймалася тим. Але всі навколо говорили тільки про одне.

Проте в цей кінець острова доходили чутки не лише про боротьбу партизанів, а й про їхні міжусобиці. Командири повстанців постійно змінювалися, їх виживали, коли ідеали перетворювалися на обов'язок. У Гавані, забудованій маєтками іспанських сімей, на можливий бунт махнули рукою. І все більше скидалось на те, що королева жорстко придушить будь-яке постання. Для Марії Ізабель високі ідеї *незалежності* і *свободи* давно витіснила пекуча тривога. Невизначеність була нестерпна. Як і те, що від туманного політичного майбутнього, якого вона не могла собі уявити, залежало її виживання.

Дім. Мати Марії Ізабель сиділа на підлозі, спершись на прохолодну глиняну стіну. Аурелія повернулася з роботи на полях.

— *Mamá?* — Марія Ізабель стривожилась, побачивши її на підлозі. Обличчя й вуха Аурелії покрив дивний рум'янець.

— *Estoy bien**, — відповіла вона. — Просто слабкість після дороги. Ти ж знаєш, я стаю немічна.

— Неправда.

Марія Ізабель допомогла Аурелії підвестися, і та сперлась рукою на стіну.

— Мамо, — Марія Ізабель торкнулась рукою материного чола, але долоня смерділа тютюном, і Аурелія скривилася, — іди на двір і відпочинь у гамаку, добре? Я приготую обід.

Аурелія поплескала її по руці:

— Ти добра дочка.

* Усе добре (*исп.*). — Прим. пер.

Вони разом рушили до гамака, прив'язаного між пальмами.

Хоча десятиліття важкої фізичної праці й підточили матір, у ній залишилося щось витончене. Гладенька шкіра, майже без зморщок, акуратні ряди білих зубів. Після смерті чоловіка Аурелію не раз кликали заміж. Чоловіки із гнилими зубами й вигорілою на сонці шкірою не могли похвалитись великими статками, щонайбільше ослом і маленькою ділянкою манго чи плантанів, але пропонували опіку. Однак Аурелія її відкинула. Вона повторювала: «Жінка не зрікається любові до Господа, до країни і до родини. Я помру вдовою, бо така моя доля». Врешті-решт чоловіки дали їй спокій.

Але Марія Ізабель бачила, що мати підупадає. Аурелія з упертим завзяттям узялася шукати доньці чоловіка. Марія Ізабель протестувала: вона була щаслива в цеху і на полі, коли біля жаркого вогнища оббирала касави і плантани й кидала їх у чавунну касуелу, коли, закотивши рукави по лікті, збирала свинячу кров у залізне відро, щоб приготувати лискучу чорну кров'янку, коли розрубувала мачете вагітний водою кокос. Скручування сигар — справді жадане й поважне ремесло. Перед тим як піти на роботу, Марія Ізабель майже рік його опановувала. Однак на фабриці їй платили відрядно й удвічі менше, ніж чоловікам. А ті відверто демонстрували, що на дух не зносять єдиної жінки в цеху. Вони чули про новий винахід у Гавані — пресформу, з якою будь-хто зможе скрутити тугу сигару — і боялись, що Марія Ізабель — передвісниця змін, що гряде час, коли повії і молокососи відберуть у них роботу. Чоловіки говорили, що вона заробить більше, «розважаючи» їх. Брала з її платні більшу частку на лектора.

Траплялося, як-от зараз, що Марія Ізабель дивилася на розчервоніле обличчя матері в гамаку й уявляла світ, де Аурелія могла б не працювати, а сама вона доглядала б за матір'ю, замість скручувати тютюн із чоловіками. І Марія Ізабель смиренно розуміла, що відповідь «так» будь-кому, хто запропонує легше життя. Така її доля.

* * *

Після обіду починались романи: Віктор Гюго, Александр Дюма, навіть Вільям Шекспір. «Граф Монте-Крісто», «Знедолені», «Король Лір». Деякі твори були такі популярні, що сигари називали на честь героїв: тонка й темна «Монте-Крісто», товста й солодка «Ромео і Джульєтта». На сигарних стрічках зображали лицарські поєдинки й безталанних закоханих.

Зараз вони були на початку другого тому «Знедолених»: твір обрали одноголосно, коли лектор дочитав «Собор Паризької Богоматері». На розв'язці попередньої книжки цех вибухнув оплесками, за що отримав догану від Дона Херонімо, який керував майстернею, як той лихий архідиякон із «Собору». Та робітники зраділи, коли Антоніо розповів, що має іспанський переклад ще одного роману Віктора Гюго — історії про бунт і спокуту, паризьке повстання й любов на цілих п'ять томів, яка зворушує, просвічує, а тоді розбиває серце фіналом.

Це було найбільш одностайне голосування в історії фабрики «Портеньйос і Гомес». Тепер у пообідній час Марія Ізабель вирушала з краю цукрової тростини й соляних промислів до імлістих берегів Франції. Вона подумки блукала брукованими вулицями Парижа, занурювала ступні у води Сени, каталась через мости й арки в кареті, наче аристократка. Доки губи розгладжували хрящуватий листок, Марія Ізабель, затамувавши подих, слухала, як інспектор поліції Жавер ловив утікача-каторжанина Вальжана. Думала про втечу і лови. Думала про себе. Що було б, якби хтось написав книжку про неї. Хтось, схожий на неї, *написав книжку*.

— «Людина, занурена в роздуми, не обов'язково ледар. Існує і зрима, і незрима праця».

Антоніо транслявав Віктора Гюго з таким запалом, наче від цього залежала праця всього цеху. Частково так і було. Марія Ізабель переконувала себе, що юна дівчина, яка мала б сидіти вдома й чекати женихів, гарує в задушливому цеху, бо залишилася з клаптиком сухої землі без батька чи брата-годувальника.

Та все одно нетерпляче чекала нового дня, спрагла до світу, який відкривався, доки вона, скоцюрбившись над тютюном, доводила до ідеалу згортки і склейки — новини зі столиці, де була лише раз у житті, цікавинки науки, викриття жорстоких і безчесних плантаторів, подорожні записки з далеких країв, які важко навіть уявити.

А ще подарунки. Якось вона виходила із цеху й побачила Антонію, який зачитував Дону Херонімо денний виробіток і норми. Поруч стояв осідланий кінь лектора — Марія Ізабель бачила таке лише раз у Гавані, де заможні люди ніколи не їздили верхи без сідла. Це вразило її, але, мабуть, Антонію прийняв пильний здивований погляд за дещо інше, бо вже наступного дня вона знайшла на своєму столі галузку фіолетової бугенвілії. А коли лектор почав читати ранкові новини, він подивився Марії Ізабель у вічі, припідняв капелюха й усміхнувся.

Звісно, вона злякалася. Злякалася, що Дон Херонімо побачить квіти на робочому місці й висварить за непристойну поведінку, або вріже платню, або, ще гірше, подумає, що Марія Ізабель нечиста, і сильніше чіплятиметься до неї. Хтозна, що для Дона Херонімо припустимо. Його лють була неспинна, непередбачувана, безпричинна. Він не раз погрожував Марії Ізабель, а якось, коли вона відволіклась на читання й сповільнила темп роботи, ухопив її за шию. Синці від пальців не сходили кілька тижнів. І ніхто не заступився за неї, навіть Антонію. Тому Марія Ізабель заховала квіти за пазуху, а ввечері вислизнула з цеху, не відриваючи очей від землі: хвилювалася, що Антонію знову дивитиметься на неї, а вона не знатиме, що сказати.

Проте подарунки продовжувалися: пахуче стигле манго, чорнильниця з тонким пером, філігранна кована брошка. Марія Ізабель знаходила їх між шарами тютюнового листа і якнайретельніше переховувала. Вона нікому не розповідала про знаки уваги й уникала погляду Антонію, хоч іноді, коли він читав особливо зворушливий абзац, на секунду піднімала очі — і завжди він дивився на неї.

А якось Марія Ізабель прийшла зранку й побачила на столі — нічим не приховану — книжку з блакитним шорстким корінцем і тонкими гладенькими сторінками. Вона не змогла прочитати назву й поклала подарунок під дошку з готовими сигарами. Марія Ізабель знала, що Дон Херонімо потрактує книжку в майстерні як вияв пиhi, назве її ледаркою і прожене додому, ствердившись у думці, що жінка не здатна привчитись до суворих робочих порядків. В обід вона помчала додому з книжкою під пахвою, готувала батат на вогнищі й відганяла дим, гортаючи сторінки. Упевнившись, що мати не бачить, Марія Ізабель водила пальцями по рядках, повторюючи вигини й обрисисті краї слів. Необхідність слідкувати за дужками й гачками на папері нагадувала їй скручування тютюну. Дівчина заховала книжку під ліжко.

Перехопивши Антоніо біля коня, перш ніж він зумів щось сказати, Марія Ізабель виклала своє прохання:

— Вибачте за нескромність, але чи можна дізнатися назву книжки, яку ви поклали на...

— А чому ви вирішили, що це я? — подзьобані віспою щоки Антоніо натягнулись від усмішки. Марія Ізабель інстинктивно вхопилась за спідницю, щоб піти.

Але Антоніо зупинив її, поклавши руку на лікоть:

— «Сесілія Вальдес». Це роман. Я не знав, що ви не вмієте читати. Пробачте мою зухвалість і дозвольте щиро запевнити, що я не мав на меті нічого злого.

— Чому ви дали її мені?

— Мабуть, це прозвучить банально, але ви нагадуєте мені головну героїню Сесілію Вальдес. Можливо, саме тому й подобається мені.

Вона не знала, що відповісти, тож відвела погляд і сказала:

— Я мушу повернутись додому до сутінків.

Він запитав, як її звуть.

— Маріє Ізабель, ви дозволите мені почитати для вас?

— Ви маєте на увазі — не в цеху?

— З великою радістю.

Вона простягнула йому книжку і сказала:

— Дякую за таку щедрю пропозицію, але я не можу її прийняти.

Раніше Марії Ізабель здавалося, що вона готова погодитись, виконати свій обов'язок. *Чи можна навчитися і покохати розум?* Вона пильно роздивлялася лектора, його товсту, як у бика, шию. Кумедно, як чоловіки певні, що можуть так легко пізнати жінку. Ні, вона чекатиме, доки стане сили.

Але матері гіршало. Від кашлю вона здригалася й аж згиналась удвоє. Часом увечері Аурелія втрачала апетит і йшла спати, тож Марія Ізабель вечеряла на самоті. Проте мати й далі вставала вдосвіта і долала дорогу до цукрових плантацій. Благання не допомагали: Аурелія працювала би до самої смерті — і навіть після неї, якби могла. Вони обидві це розуміли.

А тоді в Камагуей ринула війна. Марія Ізабель розуміла, що її не уникнути. З кожним роком у «Ла Аврорі» повідомляли про все більше кубинців і менше робочих місць, надміру зацикле-ну на цукровій тростині економіку й рабську працю на плантаціях. Писали про аболюціонізм і підвищення іспанських податків. Марія Ізабель чула про багатого плантатора із Сантьяго, який звільнив рабів і проголосив незалежність від Іспанії. Про підпільні збори. Але не очікувала, що бойові дії так швидко увірвуться в її життя.

Однієї ночі Марія Ізабель прокинулася через тупіт черевиків у хащах і світло ліхтариків, що витанцьовувало на стіні. Вона дуже обережно виглянула у вікно й розрізнила десяток солдатів у знайомій синьо-червоній формі монархістів, на лацканах — кольори прапора. Вони йшли з мушкетами й багнетами, вимучені й змарнілі, у декого на одязі Марія Ізабель помітила щось схоже на засохлу кров.

Вона так і не заснула, заціпенівши на ліжку, і чула перший далекий залп, а мати під іншою стіною всю ніч прокидалась

і уривисто кашляла. Вони провели два дні, скрутившись у за-
тінку ліжок, ніби за дерев'яними щитами. Крики, постріли, уда-
ри металу об метал, шум битви віддунював у стражданні поране-
них.

На третій день в Аурелії почалася гарячка, і Марія Ізабель сиділа, поклавши її голову собі на коліна, промокала обличчя шматиною і шепотіла молитви Діві Марії Милостивій, доки її матір кидало в холодний піт. На четвертий день бій затих. На зміну оглушливому реву несподіваної війни прийшла така ж несамоविта тиша і сморід смерті. Вони не їли кілька днів і взялися за запаси зацукрованої гуаяви, папаї, томатів, зроблені кілька місяців тому. Мати лежала горілиць, а Марія Ізабель ложечкою клала їй до рота шматочки фруктів. Коли стало зрозуміло, що тиша надовго, Марія Ізабель наважилася вийти на дорогу, якою щодня ходила на роботу, тепер захрясну клубками диму й запахом обвуглених пальм. Потрібно знайти їжу. Потрібно знайти сусідів. Удалині Марія Ізабель побачила пожежу й подякувала про себе молитвою, що вогонь минув її домівку. Вона все йшла і йшла крізь тишу, дослухаючись до людей, до ознак життя. Але у відповідь долинав лише шурхіт тростини й меч-трави.

Звернувши до річки, де щонеділі купалась і прала одяг, Марія Ізабель перечепилася через якусь колоду в траві. Вона поглянула вниз і закричала.

Очі чоловіка дивилися в небо, рот заляк у довічному здивуванні, а з наскрізь прохромленої шиї стирчав гострий багнет. Навколо голови стояло озерце густої скипілої крові, над раною роїлись мухи. Марія Ізабель підняла очі, глянула далі й побачила — ще десятки солдатів лежали на полі бою, залишені гнити на спеці, нутроці й кінцівки пошматовані до невпізнання в суцільне місиво обгорілої плоті. І наче щоб остаточно принизити мертвих, їхніми останками плямкав кабан, рило й зуби якого були аж чорні від крові. Марія Ізабель упізнала обличчя іншого скручувальника сигар.